

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeşil Muhasebe Ve Yeşil Denetim İlişkisine Kavramsal Bir Bakış

A conceptual overview of corporate social responsibility, green accounting and green audit relationship

Nurcan SÜKLÜM¹

Öz

Son yıllarda işletmeler kurumsal sosyal sorumluluk gereği geleneksel kar sağlama amacına yönelik faaliyetlerine ek olarak paydaşlarına karşı da sorumlu davranmak ve bu yönde faaliyetlerde bulunmak durumundadırlar. İşletmelerin paydaşlarından birisi de çevredir. İşletmeler yürüttükleri faaliyetleri sırasında çevreyle etkileşim halinde olmak durumundadırlar. Ancak ne yazık ki zaman zaman bu faaliyetler esnasında veya sonucunda çevreye zarar verebilmektedirler. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluğun şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri gereği işletmelerin çevreyle etkileşimlerinin sonucunu muhasebeleştirilmeleri ve çevresel raporlarını sunmaları gerekmektedir. İşletmelerin ayrıca çevresel etkileşimlerinin denetlenmesi de gerekmektedir. Çalışmada kurumsal sosyal sorumluluk ilkeleri çerçevesinde yeşil muhasebe ve yeşil denetim kavramları ile olan ilişkisine ve önemine kavramsal olarak değinilmiş ve ikincil veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Çevresel faaliyetlerin ayrıca yeşil muhasebe sistemi içerisinde takip edilmesi ve çevresel faaliyetlerin sadece işletme içinde değil aynı zamanda bağımsız denetim kuruluşları tarafından da denetlenmesinin çevre açısından daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeşil Muhasebe, Yeşil Denetim, Çevre.

Abstract

In recent years businesses have to act responsibly towards their stakeholders and carry out activities in this direction in addition to their activities aimed at making traditional profits as a requirement of corporate social responsibility. One of the stakeholders of the businesses is the environment. Businesses have to interact with the environment during their activities. Unfortunately, however, they may sometimes harm the environment during or as a result of these activities. At this point, as required by the principles of transparency and accountability of corporate social responsibility, businesses are required to account for the result of their interactions with the environment and prepare their environmental reports. Businesses also need to audit their environmental interactions. In this study, the relation and importance of green accounting and green auditing concepts within the framework of corporate social responsibility principles are conceptually mentioned. Secondary data collection method was used in the study. Environmental activities should also be monitored within the green accounting system. It is considered that environmental activities will be more beneficial for the environment, not only within the enterprise but also by independent audit firms.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Green Accounting, Green Audit, Environment.

Giriş

Son yıllarda işletmecilik alanında yaşanan dönüşümler sonucu işletmeler geleneksel olarak kar sağlama amacına ek olarak, etkileşim halinde oldukları paydaşlarına karşı da sorumlu hale gelmiştir.

¹Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, nsuklum06@gmail.com

Bu paydaşlardan birisi de işletmelerin sürekli etkileşim halinde buldukları çevredir. İşletmeler muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı uyarınca sadece işletme sahiplerinin çıkarlarını değil işletme dışındaki çevre de dâhil her kesimin çıkarını düşünmek zorundadır. Bu durum kurumsal sosyal sorumluluk kavramıyla da yakından ilgilidir. Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin dış paydaşlara karşı sorumlu davranması ve bu yönde faaliyetlerde bulunması anlamına gelmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı sadece işletmelerin paydaşlarına karşı sorumlu olmasıyla sınırlı değildir, aynı zamanda işletme içindeki tüm süreçlerle ilgilidir ve bu etkilerin ölçülmesi, denetlenmesi ve raporlanması süreçlerini de içermektedir. Bu açıdan kurumsal sosyal sorumluluk kavramının muhasebe ve denetimle doğrudan ilgili bir kavram olduğu söylenebilir. İşletmelerin en önemli paydaşlarından birisi olan çevre ile etkileşimi sonucu çevresel faaliyetlerine ilişkin sonuçların geleneksel muhasebe aracılığı ile takip etmenin zorluğu nedeniyle çevre muhasebesi, sürdürülebilirlik muhasebesi, sosyal muhasebe veya yeşil muhasebe gibi farklı adlarla anılan muhasebe sistemi içerisinde takip edilmesi gerekmektedir. Bu noktada yeşil muhasebe ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramları birbiriyle yakından ilgili kavramlar olarak değerlendirilebilir. Yine benzer şekilde bu sonuçların çevresel sonuçları açısından özellikle denetlenmesi de önem arz etmektedir. Bu bakımdan da kurumsal sosyal sorumluluk ve denetim ilişkisi de dikkate alınması gereken bir konudur.

Çalışmada bu noktalardan hareketle kurumsal sosyal sorumluluk kavramının yeşil muhasebe ve yeşil denetimle ilişkisine ve önemine kavramsal olarak değinilmiştir. Bu amaçla çalışmada öncelikle kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, yeşil muhasebe ve yeşil denetim kavramları açıklanmış, ardından bu kavramlar arasındaki ilişkiden kavramsal olarak bahsedilmiştir.

1.Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Günümüzde gittikçe önemi artan sosyal sorumluluk, organizasyonların toplumsal fayda sağlamak amacı güden faaliyetlerini ve hedef kitlelerine yönelik yerine getirmesi gereken sorumluluklarını kapsamakta ve hedef kitlelerin kurumlardan beklentileri arasında yer almaktadır (Akıncı Vural ve Coşkun, 2011, s. 62).

Son yıllarda uluslararası kuruluşlar da dâhil tüm organizasyonlar, sürdürülebilir bir gelişme için içinde buldukları topluma ilişkin bilgi ve ilgilerini geliştirmeleri gerektiğinden kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem vermektedirler. İşletmelerin temel sorumlulukları, kar elde etmek, kanunlara ve etik ilkelere uygun faaliyette bulunmak ve toplumsal sorunların çözümü için gönüllü katkıda bulunmaktır. Kurumsal sosyal sorumluluk etik ilkelere bağlı olmak ve toplumsal konularda gönüllü yardımda bulunmak maddeleri ile doğrudan ilgili fakat hepsiyle de dolaylı olarak ilgilidir. Toplumun beklentileri ile uyumlu, sorunlarına ilgi gösteren kurumların toplumda yarattığı mutluluk, onların daha mutlu çalışanlara, daha mutlu müşterilere ve dolayısıyla daha mutlu hissedarlara sahip olmaları sonucunu getirmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk, organizasyonların daha iyi bir toplum ve daha iyi bir çevre için gönüllü olarak katkıda bulunmasıdır (Argüden, 2007, s. 37).

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem veren işletmeler başta marka değerlerinin ve dolayısıyla piyasa değerlerinin artması gibi birçok açıdan kazanç sağlamaktadır. Günümüzde tüketicilerin satın alma davranışlarında ürün veya hizmetin kalitesi ve fiyatı yanında işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetleri de etkili olmaktadır. ABD’de yapılan bir araştırmada tüketicilerin çevre duyarlılığı olan, yeni ürün çalışmalarının canlılar üzerinde yapılmadığı ürünlere daha çok yöneldiklerini ortaya çıkarmıştır. Yatırımcılar da, bir işletmeye yatırım yapmadan önce, o işletmenin sosyal sorumluluk faaliyetlerine dikkat etmektedirler (Can Aktan ve Börü, 2007, s. 27).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ilk kez 1953’te yayımlanan H. Bowen’in işadamlarının, toplumun değer ve amaçlarıyla örtüşen sosyal sorumluluk faaliyetleriyle ilgilenmeleri gerektiğini savunduğu “*İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları*” (Social Responsibilities of the Businessman) adlı kitabında yer almıştır (Can Aktan, ve Börü, 2007, s. 12). Literatürde kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile ilgili farklı tanımlara rastlamak mümkündür. Örneğin Avrupa Komisyonu Kurumsal sosyal sorumluluğu, işletmelerin toplum üzerindeki etkilerinden sorumlu olduğunu belirtmiş ve bundan dolayı işletme tarafından yönetilmesi gereken bir süreç olarak tanımlamıştır (www.ec.europa.eu). Carroll (1979), kurumsal sosyal sorumluluğu, işletmelerin faaliyet ve performanslarını ekonomik, yasal, etik ve gönüllülük kategorileri şeklinde yürütmesi gerektiği zeminine oturarak tanımlamıştır.

Aktan ve Börü (2007), kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını herhangi bir kurumun hem içindeki, hem de dışındaki paydaşlarına karşı ahlaki ve sorumluluk duygusuyla hareket etmesi, bu bilinçle politika ve stratejiler belirlemesi olarak tanımlamıştır (Can Aktan ve Börü, 2007, s. 13).

Süzen ve Akın (2016) çalışmalarında, kurumsal sosyal sorumluluğun, işletmelerin faaliyetlerini yerine getirirken tüm paydaşlarına karşı sorumlu davranmasının gerekliliğini ortaya koyduğunu ve böylece işletmenin kendi amaçlarını gerçekleştirirken aynı zamanda toplumunda gelişimine katkı sağladığını belirtmiştir.

Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili yapılan tanımlarda organizasyonların yürüttükleri faaliyetlerinde gönüllü olmaları, dürüst olmaları, paydaşlarına karşı sorumlu davranmaları ortak noktalar olarak görülmektedir (Balı ve Cinel, 2011, s. 48).

1.1.Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Tarihsel Gelişimi

Sanayileşme ve buna bağlı olarak büyük işletmelerin ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal sorumluluk alanı da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde, baskı ya da uzlaşma yoluyla verilen komisyon kararları ve sabit fiyat anlaşmaları gibi anti rekabetçi uygulamalar hükümetleri yasal reformlar yapmaya zorlamıştır. Böylece kurumlarda da bir kavram olarak kullanılmaya başlanan sosyal sorumluluk anlayışının Amerika’daki bazı şirketlerin haksız rekabete neden olmalarından ve bundan dolayı suçlanmaları sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir (Taşlıyan, 2012, s. 28).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı İngiltere’de 17. yüzyılda İngiliz işletmelerinin hem iktisadi faaliyetlerini yürüterek, hem de toplumun faydasına olacak şekilde köprüler, okullar, kanallar yaparak sosyal işler yapmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk, I. Dünya Savaşından sonra farklı bir boyuta geçen yönetimdeki anlayış ve işletmelerin farklılaşan sosyal sorunlarla artan boyutta meşgul olmaya başlamaları ile birlikte daha farklı bir boyut kazanmıştır (Daştan ve Bellikli, 2015, s. 178, 179).

1960’lı yıllar işletmeler üzerinde toplumsal baskının arttığı, işletmelerin sosyal destek sağlamak amacıyla gönüllü hayırseverliğin ötesinde adımlar atmalarının beklendiği ve kurumsal sosyal sorumluluğun önem kazandığı bir dönem olmuştur. 1970’li yıllarda işletmeler, hem kendi çıkarları doğrultusunda hem de toplumsal baskılara cevap verme doğrultusunda oldukça seri bir şekilde toplumsal gelişme süreci geçirmişler, toplumsal sorunlara yönelik kurumsallaşmış ve resmileştirilmiş faaliyetlere başladıkları “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yönetimi” olarak tanımlanabilecek bir sürece başlamışlardır. 1980’li yıllarda sivil toplum hareketleri artmış ve 1983 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED)’in kurulmuştur. 1990’li yıllarda artık kurumsal sosyal sorumluluk işletme stratejilerine dahil olmuştur. 1992’de 180 ülke temsilcisi Rio de Janeiro’da yenilenemeyen doğal kaynakların ve dünyanın zarar görmesini önlemek amacıyla ilk dünya çapında çevresel bir toplantı niteliğindeki “Dünya Zirvesi” ni gerçekleştirmiştir. 1997’de, Rio Sözleşmesi’nin yetersiz kalması nedeniyle İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin uygulanması için Kyoto Protokolü sözleşmesi yapılmıştır. Yine 1997’de, gönüllük esaslı değerlendirilebilecek sosyal sorumlulukla ilgili standartları ortaya koyan SA8000 standardı, Social Accountability International (SAI) aracılığıyla uygulamaya konulmuştur. 1998’de yaklaşık 170 BM ülkesi 2008-2012 yılları arası sera gazı emisyonunu azaltmak için Buones Aires Küresel Isınma Konferansı düzenlenmiştir. 2015 yılında dünya karbon salınımını azaltmayı öngören bir iklim anlaşmasının imzalandığı Fransa’nın başkenti Paris’te BM 21. Dünya İklim Zirvesi toplanmıştır (Karataş ve Günsel, 2017, s. 143, 144).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının Türkiye’deki tarihsel gelişimi incelendiğinde çok uzun zamandır toplumsal sorumluluğun geliştirilmesini sağlayan ahilik teşkilatı sayesinde çoğunlukla yardımseverlik işleri ve sosyal projeler üretme açısından uygulandığı söylenebilir (Daştan ve Bellikli, 2015, s. 178, 179). 1980’lerden sonra holdingler sanat, eğitim, kültür, gibi alanlarda sosyal sorumluluk faaliyetlerine başlamışlardır. 1970 yılında kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) sosyal bilinçlilik konusunda işletmeleri teşvik etmektedir. 2000’li yıllar kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin arttığı yıllar olmuştur. 2005 yılında, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının uluslararası standartlar kapsamında çoğalmasını ve bu bilinci uluslararası zeminde tanıtmak amacıyla sürdürülebilir kalkınma, kamu/özel sektör ve sivil toplum ortaklıklarını temel alan bir yaklaşım ile gönüllülük esaslı ile Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği kurulmuştur (www.kssd.org); (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009).

1.2.Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımları ve Modelleri

Kurumsal Sosyal Sorumluluk anlayışı, işletmelerin hedefinin yalnızca kar yapmak olduğunu savunan Klasik Ekonomik Yaklaşım ve işletmelerin hedefinin sadece toplumsal refahı artırmak ve ilerletmek değil aynı zamanda kar ede etmek olduğunu savunan Modern Ekonomik Yaklaşım olmak üzere temelde 2 ekonomik yaklaşımla açıklanmaktadır. Klasik ekonomik yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Milton Friedman, kurumsal sosyal sorumluluğu reddetmekte, bu tür sorumlulukların yalnızca insanlar açısından uygulanmasını ve bir organizasyonun en önemli sorumluluğunun kanunlara uymak ve kar elde etmek olduğunu söylemektedir. Modern Ekonomik Yaklaşım ise, genelde paydaş teorisiyle açıklanmaktadır. İlk defa 1963 yılında Edward Freeman tarafından kullanılan paydaş kavramı bir organizasyonun faaliyet ve uygulamaları nedeniyle etki altında kalan ya da bu uygulamalara etki eden tarafları kastetmektedir (Yılmaz Sert, 2012, s. 37, 38).

Paydaş teorisine göre işletmelerde sadece ortakların beklentilerinin karşılanması değil aynı zamanda işletmeye katkı sağlayan iç ve dış paydaşların da yönetim süreçlerine katılmaları amaçlanmaktadır. Ayrıca işletmede alınacak kararlarda tüm paydaşların düşünceleri dikkate alınmaktadır (Freeman ve Reed, 1983: 95).

Literatüre incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili farklı modeller geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan ilki Archie Carroll'ın dört parçalı sosyal sorumluluk modelidir. Carroll, kurumsal sosyal sorumluluğu ekonomik boyut, yasal boyut, etik boyut ve gönüllülük boyutu olmak üzere dört alt boyutta incelemiştir. Carroll'ın oluşturduğu sosyal sorumluluk piramidi bu dört alt boyuttan oluşmaktadır (Üner ve Baş, 2018, s. 308, 309).

✓ **Ekonomik boyutu oluşturan sorumluluklar:** Rekabetin yoğun yaşandığı ortamda işletmeler varlıklarını sürdürebilmek ve rakipler karşısında üstün duruma gelmek için, iktisadi başarı ve sürdürülebilir stratejiler izleme oldukça önem kazanmıştır. Ekonomik olarak başarı gösteremeyen işletme pazarı terk etmek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle iktisadi açıdan sorumlu davranmak işletmelerin yerine getirmesi zorunlu olan ana gerekliliklerden biridir (Üner ve Baş, 2018, s. 308, 309).

✓ **Yasal boyutu oluşturan sorumluluklar:** İşletmeler ekonomiye katkıda bulunmanın ve ekonomik performansını artırmanın yanı sıra kanunların gerektirdiği sosyal sorumlulukları da yerine getirmek durumundadırlar (Balı ve Cinel, 2011, s. 52).

✓ **Etik boyutu oluşturan sorumluluklar:** Mal veya hizmet fiyatlarının uygun bir düzeyde tutulması, fırsatçılık, haksız rekabet, yanıltıcı reklamlardan kaçınma, paydaşlara karşı dürüst olma ve sorumlulukları yerine getirme, çalışanların ücretlendirilmesi ve terfi ettirilmesi gibi konularda adaletli davranma, eşit istihdam olanakları tanıma gibi konulara özen gösterilmesini içeren sorumluluklardır (Aksoy, 2019, s. 558, 559).

✓ **Gönüllülük boyutunu oluşturan sorumluluklar:** İşletmelerin toplumun hayırseverlik beklentilerine sanat ve kültürle ilgili uygulamalara destekleyici bir şekilde cevap vermek, karar vericilerin ve çalışanların gönüllü çalışmalarına ve yardımseverlik projelerine destek vermeleri; özel ve kamuya ait kuruluşlara yardımcı olmak kurumsal sosyal sorumluluğun gönüllü sorumluluk açısından değerlidir.

Buradaki esas nokta, bir kesimin hayat standartlarını yükselten faaliyet ve projelere gönülden destek vermektir (Üner ve Baş, 2018, s. 310).

Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili bir başka model, William C. Frederick'in dört-aşamalı Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) modelidir. Frederick'e göre, KSS1, etik-felsefi bir kavram; KSS2, eylem odaklı sosyal cevap verebilirliğe yönelik yönetsel bir kavramdır. KSS3, etik değerlere dayalı normatif gereklilikler ve KSS4 ise, sosyal konuların yönetilmesinde temel normatif referans olarak evreni alan, bilim ve dinin rolünü hesaba katan bir boyuttur (Alakavuklar vd., 2009, s. 107).

1.3.Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kapsamı

İşletmelerin sosyal sorumluluklarının kapsamı “iş yaşamına karşı olan sosyal sorumluluklar”, “tüketicilere karşı olan sosyal sorumluluklar” ve “ çevresel sosyal sorumluluklar” olarak üç kategoride değerlendirilebilir.

İş yaşamına karşı sorumluluklar içerisinde, çalışanlara önem verilmesi iş imkanlarının çalışanların isteği doğrultusunda düzenlenmesi, ücretlendirmede adil davranış uygulanması, yönetim mekanizmasında rol almak, sivil toplum kuruluşları kurma veya üye olma ve greve gitme hakkına mani olmama, özel yaşama saygı duyma, çalışanlara adil davranma gibi yönetim anlayışını kapsayan uygulamalar sayılabilir (Çelik, 2007, s. 65)

İşletmelerin tüketicilerinin isteklerini de dikkate almaları gerekmektedir. Tüketiciler güvenilir ve kaliteli ürün tüketmek istemektedirler. İşletmelerin ürünlerinin güvenli ve sağlık açısından uygun olup olmadığını göstermek adına; ürünün tanıtılması, ürünle ilgili tüketicinin bilgilendirilmesi, ürünü oluşturan hammadde bilgisi, zararlı bir içerik barındırıp barındırmadığının açıklanması, kullanma kılavuzları hazırlamak gibi uygulamalarıyla tüketicilere karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri söylenebilir (Güney, 2015, s. 74).

İşletmelerin en önemli sorumluluklarından birisi de çevreye karşı olan sorumluluklarıdır. Bu anlayış çerçevesinde üretim süreçleri konusunda çevre ve toplumla ilgili tehditlere yönelik risklerin belirlenmesi, toplumsal ve çevresel fayda amaçlı üretim süreçlerinin bu şekilde tasarlanması bu konuda atılacak önemli adımlardandır. İşletmeler çevreye duyarlı oldukları yönünde imaj oluşturmaya yönelik davranmaktadırlar. Böylece işletmelerin çevre dostu mallar üretmeleri ve sunmaları bu sorumluluğun yerine getirilmesinde önemli adımlardandır (Çelik, 2007, s. 74).

2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Yeşil Muhasebe İlişkisi

Kurumsal sosyal sorumluluk işletmelerin hem iç hem de dış paydaşlarına karşı sorumlu olmalarını ifade eden bir kavramdır. İşletmeler, hem çalışanları, sermayedarları gibi iç paydaşlarına karşı hem de tüketiciler, toplum ve çevre gibi dış paydaşlarına karşı sorumlu davranışlar sergilemek durumundadırlar. İşletmenin sorumlu olduğu taraflar arasında tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olması nedeniyle çevrenin yeri ve önemi ayrıdır. İnsanoğlu, varoluşundan bu yana çevreyle etkileşim halindedir. Bu etkileşim bazı durumlarda çevreye zarar verebilmektedir. Özellikle sanayi devrimiyle

birlikte üretim süreçlerinde yaşanan teknolojik gelişmeler, nüfusun hızlı artışı, işletmelerin üretim süreçlerinde sadece kar odaklı düşünüp atık yönetimi ve çevre kirliliği gibi konulara dikkat etmemesi sonucunda çevre zarar görmektedir. Ancak gerek bireysel bazda gerekse de işletmeler bazında çevreye verilen zararın seviyesi tehlikeli boyutlara ulaşmış ve bu da toplumsal tepkilere yol açmış ve sivil toplum kuruluşları konuya dikkat çeken faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak ulusal ve uluslararası düzeyde yasal önlemler alınmaya başlanmıştır. İşletmeler de kaçınılmaz olarak çevre kirliliğini önlemek, atık yönetimi, sera gazı ve karbon salınımını azaltmak gibi çevresel konularda kurumsal düzeyde önlem almakta ve bu yönde strateji ve politikalar geliştirmektedirler.

İşletmeler çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla bahsi geçen bu önlemleri alabilmek için belirli maliyetlere katlanmaktadır. Bu noktada bu maliyetlerin kayıt altına alınması ve raporlar halinde paydaşlara sunulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Bir işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetlerin raporlanması muhasebe aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Doğan, 2018, s. 104). İşletmede gerçekleşen mali olayları, kayıt altına alarak raporlayan muhasebe bilgi sisteminden, muhasebenin sosyal sorumluluk ilkesi gereği, sadece belli kişi ya da grupların değil, tüm toplumun çıkarlarını dikkate alacak şekilde tam, zamanında, gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst bir yaklaşımla raporlama yapması beklenmektedir (Daştan ve Bellikli, 2015, s. 184).

Ancak finansal muhasebe çevresel maliyetlerin kayıt edilmesi ve raporlanması noktasında yetersiz kalmakta ve çevre muhasebesi, sosyal muhasebe gibi kavramlarla da anılan yeşil muhasebe bu eksikliği giderecek önemli bir uzmanlık muhasebesi olarak bilgi sağlamaktadır. Yeşil muhasebe işletmelere, çevreye verdikleri zararları ortadan kaldırmak ve çevreyi korumak amacıyla karşı karşıya kaldıkları çevresel maliyetleri daha detaylı olarak raporlama imkanı vermektedir. Böylece kurumsal sosyal sorumlulukları gereği çevreye karşı olan sorumluluklarını yerine getirdiklerini kanıtlamış olmaktadır.

İşletmelerin çevreye olumlu katkı sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunması, toplumun bilinçlenmesine yardımcı olması, çevre kirliliğinin önlenmesine yardımcı olması, doğaya ve canlılara zarar vermeyen çevre dostu ve geri dönüşümlü ürün kullanılması kurumsal sosyal sorumluluk örneğidir. Özellikle bu sorumluluğun yerine getirilmesi yine büyük ölçüde yeşil muhasebe kapsamında çevresel raporlama aracılığıyla gerçekleştirilebilir (Arı ve Bayram, 2017, s. 536).

Yeşil muhasebe, çevre ile ilgili kaynakları ve bunlarda meydana gelen değişiklikleri dikkate alan ve ülkenin sürdürülebilir kalkınması ve büyümesi için politika ve stratejiler geliştirmek için bilgi sunan bir sistem olarak değerlendirilebilir (Jayanthi, 2015, s. 80).

EPA (United States Environmental Protection Agency) (1995), yeşil muhasebenin tanımında makro düzey, finansal muhasebe düzeyi ve yönetim muhasebesi düzeyi olarak 3 farklı düzey kullanmaktadır. Makro boyutta yeşil muhasebe, yenilenebilir ve yenilenemez milli doğal kaynakların

tüketiminin ölçülmesi ile ilgilidir. Finansal muhasebe boyutunda yeşil muhasebe, işletmelerin çevresel bilgileri raporlar haline getirmesi ve ilgili taraflara sunması sürecine dayanır. Yönetim muhasebesi düzeyinde yeşil muhasebe ise, işletme açısından büyük önem arz eden çevresel maliyetler, üretimle ilgili süreçler ve planlamayla ilgili konularla çevre ilişkisinin incelenmesidir (www.epa.gov).

Yeşil muhasebenin amacı, geleneksel ekonomik kalkınma amaçları ile çevresel amaçlar arasındaki farkları anlama ve yönetmeye yardımcı olmaktır (Rout, 2010, s. 47). Ayrıca geleneksel muhasebeye katkı sağlayacak araştırmalar yapmak, çevresel maliyet ve gelirleri ayrı olarak tanımlamak, işletmenin paydaşları için, yeni performans ölçüm raporları ve formları geliştirmek de amaçları arasında yer almaktadır (Güney, 2015, s. 71).

İşletme bünyesinde bir çevre departmanı kurulması ve diğer departmanlar ile etkili bir iletişim kurulması yeşil muhasebe uygulamalarının başarılı olmasında ve çevresel maliyetlerin yönetilmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. İşletmeler yatırım planlarında, olası çevre sorunları ve çözümleri ile ilgili bilgiler vermelidir. Böylece, işletmeler faaliyetleri ile ilgili çevreye olası bir zarar vermeleri durumunda bununla ilgili kamuoyunu bilgilendirmiş olacaktır (Duman vd., 2013, s. 94).

Türkiye’de mevcut durumda muhasebe sisteminde çevresel maliyetlerin ayrıca takibi ve raporlama uygulaması olmadığından yeşil muhasebe yeterince uygulanma imkanı bulamamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin finansal tablolarında çevresel maliyetlere pek sık rastlanmamaktadır. Ancak, işletme ve çevre etkileşiminin sonucu olan çevresel bildirimler işletmelerin finansal raporları dışında sürdürülebilirlik raporları, faaliyet raporları ve kurumsal sosyal sorumluluk raporları gibi raporlarında yer almaktadır.

İşletmeler sürekliliklerinin belirlenmesinde mali tablolarıyla birlikte, çevresel faaliyetlerine ilişkin bildirimlerini barındıran raporlar hazırlayıp sunmaktadırlar. Bunlar entegre raporlama olarak adlandırılmaktadır. Entegre raporlamanın içeriğinde mali raporlar, kurumsal sosyal sorumluluk raporları ve sürdürülebilirlik raporları yer almaktadır. Böylece işletmeler çevreyle olan etkileşimleri ile ilgili bilgileri de açıklamış olmaktadır (Gençoğlu Gücenme ve Aytaç, 2016, s. 52).

İşletmeler sürdürülebilirlik raporları hazırlayarak hem faaliyetleri nedeniyle doğal kaynakların çevre üzerindeki etkilerinden hem de kurumsal yönetim kapsamında çalışanlarla ilgili konular da dahil olmak üzere farklı konularda paydaşları bilgilendirmiş olmaktadır (Altun, 2018, s. 34). Sürdürülebilirlik raporlarının düzenlenme hususları ile ilgili Küresel Raporlama Girişimi (GRI) sürdürülebilirlik raporlaması rehberleri geliştirmektedir. GRI raporunda, kurumların hem iktisadi hem de çevreyle ve sosyal konularla ilgili uygulama sonuçlarını değerlendirmeleri ve bunları rapor olarak hazırlamalarına yardımcı bilgiler bulunmaktadır (Saban vd., 2017, s. 107).

3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Yeşil Denetim İlişkisi

Yeşil muhasebe, işletmelere çevreyle etkileşimlerinin sonuçlarını yani çevresel bildirimlerini finansal tablolarında ayrı kalemlerde raporlama imkanı vermektedir. Böylece paydaşlar işletmelerin

çevresel faaliyetlerine ilişkin bilgilere ulaşmış olmaktadır. Ancak finansal tabloların hazırlanması ve paydaşlara sunulması kadar finansal tabloların ve çevresel faaliyetlerin denetimi de önemli bir konudur. Bu açıdan yeşil denetim, kurumsal sosyal sorumluluk gereği işletmelerin çevreye karşı sorumluluklarının yerine getirildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Yeşil denetimin, çevresel riskleri azaltmak, sağlık ve güvenlikle ilgili düzenlemeler yapmak, çevre ile ilgili yasalara uyum sağlanıp sağlanmadığının kontrolü, atık maliyetlerini azaltmak ve daha güvenli atık yönetim planlaması yapabilmek gibi amaçları bulunmaktadır. Ayrıca yatırımcı ve diğer paydaşların çevreye duyarlı olma yönündeki taleplerini karşılayabilmek ve yeşil işletme imajı ile rekabet avantajı yakalayabilmek gibi amaçları da bulunmaktadır (Güney ve Polat, 2013, s. 125).

Yeşil denetimi geleneksel denetimden ayıran bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, daha kapsamlı, teknik yönü ağır basan, biyolog, kimyager, hukukçu, muhasebeci ve finans uzmanlarının da içinde bulunduğu bir “ekip çalışması” gerektiren ve işletme dışına değil içine yönelik olma özelliği gösteren bir denetim türü olmasıdır (Güney ve Polat, 2013, s. 125, 126).

Kurumsal sosyal sorumluluk ve denetim ilişkisinin açıklanmasında kurumsal sosyal sorumluluğun özünü oluşturan “hesap verebilirlik”, “şeffaflık” ve “sürdürülebilirlik” kavramları önemli bir paya sahiptir.

Hesap verebilirlik, bir işletmenin faaliyetlerinin işletmenin çevresinden etkilendiğini ve çevreyi etkilediğini bu nedenle bu faaliyetlerin etkilerinden sorumlu olunması gerektiğini ifade eden bir kavramdır. İşletmelerin çevreyle olan etkileşimlerinin sonuçlarının ölçülmesi, raporlanması ve çevresel performansın uygun bir şekilde ölçülmesi gerekir. Hesap verebilirlik, aynı zamanda denetimin temel ilkelerinden biridir (Aras, 2007, s. 26).

Şeffaflık, işletme bünyesinde verilen kararların sebeplerini açıklama zorunluluğunu ve neyin neden yapıldığını açıkça kamuoyu ile paylaşma yaklaşımının benimsenmesini ifade eden bir kavramdır (Argüden, 2007, s. 43). İşletmelerin finansal raporlarında belirttikleri çevresel bildirimlerini denetim sürecine tabi tutmaları şeffaf olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sürdürülebilirlik, doğal kaynaklar göz önünde bulundurarak ekolojik dengeyi korumak ve toplumun hayat standardını artırmak şeklinde tanımlanabilir. Bir doğal kaynak tamamen tüketilmeden, tamamen yok olmadan ve zarar görmeden kullanılıyorsa bu sürecin yönetilmesi sürdürülebilirlik olarak da ifade edilebilir (Ballı, 2019, s. 466, 467). İşletmelerin çevresel kaynakları dikkatli kullandıklarını ve zarar vermediklerini kanıtlayan raporlar hazırlayıp bunları denetime tabi tutmaları sürdürülebilirliğin sağlanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Yeşil denetim, 1970’li yıllarda geliştirilmiş, 1980’li yılların sonlarına doğru iyice yaygınlaşmış, 1980’lerden sonra ilk yıllarda daha çok teknik konulara ve yasal düzenlemelere uyum konusunda uygulanmıştır. Bu dönemde denetim çalışmalarının işletme dışından ve muhasebe alanı dışındaki meslek mensupları tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Son yıllarda ise yeşil

denetimin yasalara uyum denetiminden ziyade yönetsel kontrolün bir parçası olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Günümüzde geniş anlamda kabul gören görüş; yeşil denetimin yasalara uyumu dikkate almakla beraber daha çok işletme içi odaklı uygulanması ve sonuçlarının işletmelerin yıllık faaliyet denetimlerinin bir uzantısı olarak faaliyet raporlarında belirtilmesidir (Güney ve Polat, 2013, s. 124, 125).

Bazı ülkelerde ise, yeşil denetim, iç denetçilerin görev alanını aşmış ve dış denetçilerin faaliyet alanına girmeye başlamıştır. Dış denetçiler denetim faaliyeti sonucunda elbette bir görüş sunacaktır ve bu “tasdik” anlamına gelmektedir. Denetimde “tasdik” geçmiş dönemlere ait finansal tablolara ilişkin bir olumlu görüş sunulmasıdır ve denetçiden geleneksel olarak beklenen davranış da budur. Bu konuda tasdik yapabilecek yöntem ve yeterliliğe sahip olan ve gelişmiş ülkelerde faaliyette bulunan sertifikalı kamu muhasebecileri (CPA), finansal tablolara ek olarak çevresel bildirimler gibi diğer beyanatlar için de güvence sağlanması ve olumlu görüş dışında bilgiler sağlanması gibi taleplerle ilgilenmektedirler. Örneğin, dış denetim yapan Coopers& Lybrand Bağımsız Denetim Kuruluşu, Sunoco (Sun Company Inc.) için sağlık, çevre ve güvenlik (HES) ile ilgili veri toplama, yasal uyum ve geçerlilik sürecine ilişkin olarak bir tasdik raporu imzalamıştır (Özbirecikli, 2006, s. 72).

Türkiye’de yeşil denetim uygulamaları incelendiğinde yeşil denetim uygulamalarının bağımsız denetim kapsamında değil, işletmelerin bünyesinde iç denetim şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Uluslararası iç denetim standartları kapsamında gerçekleştirilen yeşil denetim, işletmenin çevresel amaçlarının başarılmasına yardımcı olan bir yönetim aracıdır ve iç denetçilere çevre denetimi ile ilgili nasıl bir değerlendirme yapmaları gerektiği konusunda rehber görevi görmektedir (Özgül, 2016, s. 223).

Sonuç

İşletmelerin en büyük paydaşlarından birisi de çevredir. İşletmelerin faaliyetleri dolayısıyla çevreyle etkileşim halinde oldukları ve bazı durumlarda çevreye zarar verdikleri bilinen bir gerçektir. Son yıllarda ciddi tehlike altında olan çevreye karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme zorunluluğu işletmeler tarafından iyiden iyiye hissedilmektedir. Tüketiciler çevre dostu ürünleri daha çok tercih etmekte, yatırımcılar çevre dostu işletmelere yatırım yapmak istemektedirler. Tüm bu gelişmeler kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını gündeme getirmiş ve çevreye karşı sorumluluk kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının temel taşlarından birisi haline gelmiştir.

Çevreye karşı verilen bu önem ve sorumluluk bilinci muhasebe alanında da kendini hissettirmiş ve çevresel maliyetlerin ve çevresel faaliyetlere ilişkin gerçekleşen rakamsal bilgilerin finansal tablolarda yer almasını gerektirmektedir. Ancak mevcut durumda yeşil muhasebe uygulaması yapılmadığı için çevresel faaliyetlere ilişkin bilgiler ayrıca hesaplarda izlenmemekte dolayısıyla finansal tablolarda ayrıca çevresel kalemlerde takibi yapılmamaktadır. İşletmelerin ayrıca hazırladıkları faaliyet raporlarında, sürdürülebilirlik raporlarında çevresel bilgilere yer verilmektedir.

Çevresel faaliyetlerin finansal tablolarda yer alması gerekliliğine ilaveten ayrıca bu faaliyetlerin bağımsız denetimi de gerekli bir konudur. Çünkü işletmelerin çevreyi koruma adına yaptıkları girişimlerle ilgili maliyetlerin finansal tablolarda yer alması ve bunların denetlenmesi ve denetim kuruluşu tarafından tasdik edilmesi yani olumlu görüş bildirilmesi işletmelerin bu konuya verdikleri önemin bir belgesi niteliğindedir. Ancak ülkemizde işletmelerin çevresel faaliyetleri bağımsız denetim kuruluşları tarafından değil işletme içinde iç denetim mekanizması tarafından denetlenmektedir.

Çevresel maliyetlerin ve çevre koruma faaliyet sonuçlarının finansal tablolarda ayrıca çevre muhasebesine yönelik hesaplarda izlenmesi ve çevresel bilgilerle ilgili hesapların yer aldığı finansal tabloların bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesine yönelik bir yapının ve sistemin oluşturulması konusu önem verilmesi gereken bir konudur. Maliyet muhasebesi gibi işletme içine dönük bilgi sağlaması amacıyla maliyet hesaplarında çevre maliyetleri ile ilgili özel hesapların yer alması sağlanabilir. Ayrıca çevrenin korunması amacıyla edinilen tesis, makine veya cihazlar için özel hesapların oluşturularak bu hesaplarda izlenerek aktifleştirilmesi de sağlanabilir. Böylece çevresel yatırımlar ve maliyetlerin bilançoda ve gelir tablosunda ayrıca takip edilme imkânı elde edilmiş olur. Dolayısıyla çevresel veriler yeşil muhasebe sistemi içinde takip edilmiş olur. Bu noktada bir diğer önemli konu da çevresel faaliyetleri de kapsayan mali tabloların bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesi konusudur. Çevresel faaliyetlerin bağımsız denetiminin yapılması ile işletmelerin çevreyi korumak adına yürüttükleri faaliyetlerinin ve sonuçlarının yasalara ve gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde standartlara uygunluğu denetlenmiş olacaktır. Bu durum çevreye duyarlı, çevre muhasebesini kullanan işletmeler açısından da avantaj olacaktır. Çünkü artık tüketicilerin çevreye duyarlı ürünleri ve işletmeleri tercih ettikleri bilindiğinden bağımsız denetim sonucunda olumlu görüş almış işletmeler rekabet avantajı elde etme olanağına sahip olmuş olacaktır.

Kaynakça

- Akıncı Vural, Z. Beril ve Coşkun, Gül (2011) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Etik”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı: 1, ss. 61- 87.
- Aksoy, Sacid (2019) “Perakendecilerin Kurumsal Sosyal Sorumlulukları”, *Journal of Academic Value Studies*, 5.4, ss. 554- 570.
- Aktan, Coşkun Can ve Börü, Deniz (2007) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Coşkun Can Aktan (Ed.); *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, İgiad Yayınları, İstanbul, ss.11- 36.
- Alakavuklar, Ozan Nadir, Kılıçaslan, Selcen ve Öztürk, Engin. Bağış (2009) “Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9.2, ss. 103-143.
- Altun, Nihal (2018) “Finansal Olmayan Bilgilerin Raporlanmasında Küresel Raporlama İlkeleri”, *Academic Review of Humanities and Social sciences*, 1.1, ss. 31- 49.
- Aras, Güler (2007). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Muhasebe Ve Denetim Uygulamalarına Yansımaları”, *İç Denetim Dergisi*, Sayı: 20, ss. 24- 29.
- Argüden, Yılmaz (2007) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Coşkun Can Aktan (Ed.); *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, İgiad Yayınları, İstanbul, ss.37- 44.
- Arı, Mustafa ve Bayram, Gökhan (2017) “Kurumsal Yönetim Açısından Sosyal Sorumluluk Ve Çevre Muhasebesinin İncelenmesi”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.2, ss. 533- 545.
- Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/growth/industry/sustainability/corporate-social-responsibility_en, (Erişim Tarihi, 08.04.2020).
- Balı Selçuk. ve Cinel, Mehmet Ozan (2011) “Bir Rekabet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2. 4, ss. 45- 60.
- Ballı, Abdullah (2019) “Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Girişimcilik Ve Türkiye’de Sürdürülebilir Girişimcilik”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11.29, ss. 464- 483.
- Carroll, Archie B. (1979) “A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance”, *Academy of Management Review*, 4.4, ss. 497- 505.
- Çelik, Adnan (2007) “Şirketlerin Sosyal Sorumlulukları”, Coşkun Can Aktan (Ed.); *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, İgiad Yayınları, İstanbul, ss.61- 84.
- Daştan, Abdulkerim ve Bellikli, Uğur (2015) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Muhasebe Etkileşimi: Türkiye’de Kurumsal Yönetim Endeksine Dahil İşletmelerde Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10.1, ss. 177- 208.
- Doğan, Saime (2018) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Muhasebenin Sosyal Sorumluluğu”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4.1, ss. 100- 107.
- Duman, Haluk, İçerli, M. Yılmaz, Yücenurşen, Mehmet ve Apak, İbrahim (2013) “Environmental Cost Management Within The Sustainable Business”, *TOJSAT: The Online Journal of Science and Technology*, 3.2, ss. 86- 96.
- EPA (1995), *An Introduction To Environmental Accounting As a Business Management Tool: Key Concepts And Terms*, Washington, D.C. 20460, <https://www.epa.gov/sites/production/files/2014-01/documents/busmgt.pdf>, Erişim Tarihi, 20.04.2020)
- Freeman R. Edward and Reed, David L. (1983). Stockholders and Stakeholders: A New Perspective on Corporate Governance, *California Management Review*, 25(3), ss. 88-106.
- Gençoğlu Gücenme, Ümit ve Ayaç, Alp (2016) “Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi Ve BİST Uygulamaları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 72, ss. 51- 66.
- Güney, Cengiz ve Polat, Bilal (2013) “Denetim Süreci Açısından Ekolojik Muhasebeye Bakış”, *Vergi sorunları Dergisi*, Sayı: 299, ss. 122- 131.
- Güney, Cengiz (2015) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Alanları Açısından Çevre Muhasebesi”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 7.25, ss. 67- 79.
- Jayanthi, R (2015), Green Accounting: A Study About Its İmportance And Concept, *International Journal Of Research in Commerce & Management*, 6.11, ss.76- 80.
- Karataş, Ersan ve Günsel, Ayşe (2017) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Bir Reklam Aracı Mı Yoksa Bir Gerçek Mi?”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12.12, ss. 135- 162.
- Özbirecikli, Mehmet (2006) “Çevresel Etik Ve Sosyal Denetim: Küresel Girişimler Ve Türkiye’deki Uygulamalar Üzerine Mukayeseli Bir

İnceleme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:31, ss. 62- 77.

Özgül, Burcu. (2016) *Uluslararası iç denetim standartları çerçevesinde yapılan iç denetim faaliyeti ve kurumsal sürdürülebilirlik ilişkisi: BİST sürdürülebilirlik endeksi'ne tabi şirketlerde anket çalışması*, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.

Rout, Himanshu Sekhar (2010) “Green Accounting: Issues And Challenges”,*The IUP Journal of Managerial Economics*, 8.3, ss. 46- 60.

Saban, Metin, Küçükler, Hilal ve Küçüer, Metehan (2017) “Kurumsal Sürdürülebilirlik İle İlgili Raporlama Çerçevesi Ve Sürdürülebilir Raporlamada Muhasebenin Rolü”, *İşletme Bilimi Dergisi*, 5.1, ss. 101- 115.

Süzen, Ekrem ve Işık, Akın (2016) Mustafa Yurtdadur, (Ed.), “*Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Katkıları*”, İstanbul: Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken.

Taşlıyan, Mustafa (2012) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Modern İş Dünyasının Vicdani Gereği”, *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, Mayıs Haziran, ss. 22- 42.

Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği, <https://www.kssd.org/hakkimizda/>, (Erişim Tarihi, 24.04.2020).

Üner, Tuğçe ve Baş, Mehmet (2018) “Carroll’ın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Modeli Kullanılarak Geliştirilen Toplumsal Pazarlama Ölçeği Çalışması”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10.4, ss. 304- 332.

Yılmaz Sert, Nuray (2012) “Türkiye’de Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışına İlişkin Yarar Algısı: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Duyurulmasında Web Sitelerinin Kullanılması”, *Online Academic Journal of Information Technology*, 3.9, ss. 30- 50.